

100e
Іван Франко.

ОТКРОВЕНІЄ СВ. СТЕПАНА.

(Студія над одним мало відомим апокріфом).

Відбиток: з журналу „Кіевская Старина“.

У КИЇВІ
друкарні Т-ва Н. А. Гирич, Трьохсвятит. ул., д. № 14.
1906.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

01162067 (N)

2012

В. 3294

Іван Франко.

ОТКРОВЕНІЄ СВ. СТЕПАНА.

(Студія над одним мало відомим апокріфом).

Відбиток: з журналу „Кіевская Старина“

У КИЇВІ
друкарні Т-ва Н. А. Гирич, Трьохсвятит. ул., д. № 14.
1906.

1р.

Львівський університет

ОТКРОВЕНІЄ СВ. СТЕПАНА

(Східні надання відомості про відродження)

Збірка М. С. ВОЗНЯКА
ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 34 815

И. 31220

Откровеніє св. Степана.

Студія над одним мало відомим апокріфом.

I.

Студії над тою безіменною, хоч часто відомим особам старого й нового заповіту підсуваною літературою, що зоветься (не зовсім відповідно) старо й новозавітними апокріфами, займають у остатніх часах пильну увагу що раз то ширшого кола європейських учених. Може найцікавійше те, що на них зачали звертати пильну увагу теологи, особливо протестантські, які до недавна вважали можливим коли не зовсім ігнорувати ту „байкову“ літературу, то все таки дивилися на неї згорда. Певно, догматична теологія, що стоїть на основах уставлених далеко пізнійшою від апокріфів історичною еволюцією, нерадо черпає з тих на-пів еретицьких творів, але історія церкви, особливо пильно оброблювана тепер історія первісного християнства (Urchristentum), користується що-раз щедрійше тими багатими жерелами, як документами певних давно забутих вірувань та релігійних тенденцій, яких відгуки одначе в великій мірі вплинули на формоване коли не основних догм, то багатой обрядности, культу, легенди пізнійшого християнства.

Із сучасних теологів, що працюють над збиранем та студіюванем апокріфів, досить буде назвати таких; як помершого недавно Ріхарда Ліпсіуса, автора фундаментальної тритомової праці про апокріфічні діяння апостолів, Цана, автора просторої праці про історію християнського канона, Гарнака, автора просторої історії старо-християнської літератури, Барденгевера, автора історії церковної літератури, писаної з католицького становища, і цілої

плеяди молодших сил, як Бонвеч (що перекладає деякі твори заховані лише в церковно-славянських текстах), Прайшен, що видає спеціальну часопись, присвячену дослідям над первісним християнством (*Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, виходить отсе вже шостий рік), Гункель, Геннеберг і інші. Також у Англії групується біля кембріджського університету громадка дуже солідних робітників на тім полі, що видають у науковім обробленю грецькі та середньовікові латинські тексти (див. відому серію Ермітеджа Робінсена *Texts and studies, contributions to biblical and patristic literature*, де під редакцією Монтага Ролса Джемса вийшла двотомова збірка невідомих досі латинських та грецьких апокріфічних текстів з багатим науковим апаратом) і в цілій серії чудово оброблених енциклопедій (енциклопедія біблійна, енциклопедія новозавітна включно з часом апостольським, словар старохристиянської біографії перших семи віків і т. д.)—представили теперішній стан тих інтересних студій з можливою повнотою та точністю. Анальогічний рух іде також у Америці, де розпочато видане енциклопедії гебреїстичної. До сього треба додати пильне узгляднюване апокріфів у таких виданнях, як нове оброблене широко росповсюдженею теологічною енциклопедією Гаука (колись Герцога і Плітта), якої досі вийшло 17 томів; додати працю колегії Боляздістів у Брюсселі, що працює тепер над продовженням документальних *Acta sanctorum* (тепер підготовляються матеріали для падолиста) і рівночасно в часописі *Analecta Bollandiana* видає старі тексти, особливо грецькі, з добрим науковим апаратом.

Та обік теологів звернули в остатніх часах також фільольоги та історики літератури пильну увагу на сю довго занедбану парість творчости. Праця фільольогів у сім напрямі звернена була зацікавленем так званою геленістичною добою грецької цивілізації, для якої пребагатий археологічний та писаний матеріал дали ведені отсе вже чверть століття розкопи в долішньому Єгипті з їх масою папірусів та записаних черепків (острака), що дозволили вглянути в економічне, суспільне та духове жите єгипетських та сирийських греків від часів Александра Македонського аж геть до арабської епохи далеко докладнійше, ніж се було можливе вперед. Ті розкопи дали між иншим багатий матеріал також для зрозуміння мови й термінології таких творів, як александрійський переклад Біблії і як новозавітні книги, писані власне тодішньою геленістичною мовою. Вони дали дуже важні причинки також для пізнавня і досліду найстарших апокріфів, що вже в перших віках нашої ери були перекладені з грецької мови на мову тодіш-

ніх феллахів, що була матір'ю теперішньої, вже майже вимерлої коптської. Відкриття значного числа пам'яток, списаних у тій коптській мові і захочавих по старих коптських монастирях, дозволило прослідити літературну традицію тій мови на протязі більше як 2000 літ і дало підставу деяким ученим (особливо Амеліно) бачити в багатьох християнських, головню гностичних апокріфах і легендах, парости та перерібки творів старої єгипетської літератури. Взагалі ересь гностиків, розповсюджена в перших трьох віках нашої ери від Сицилії до Евфрата і далі на схід, була, як догадуються, творцем найбільшої частини відомих нам апокріфів, а з історично-літературного боку вона цікава тим, що в її творах збігаються відгуки і староегипетської і старовавилонської і індійської та староперської літератури, так як у її доктринах зливалось християнство з маздеїзмом, з грецькими та єгипетськими містеріями, з вавилонською магією та буддиською саможертвою.

Із учених фільольогів, що присвятили свої сили й працю прокладанню ясних стежок у тих темних лябірінтах, на першій місці годиться назвати Ервіна Роде з його прегарною „Історією грецького роману.“ Що правда, сам автор, стоячи на естетичнім становищі старших фільольогів, з деяким призиством дивиться ще на свою тему, розгрібає її мов купу сьмітя з тою думкою, щоб ошадити иньшим трудом та прикности, аби не мусіли ще раз робити сю працю. Та про те культурно-історичне тло сеї праці вишло таке широке, сила виведених ним фактів духового життя „упадаючої“ Греції показалася такою великою, що тема привабила як стій до себе нові сили. Перше місце між ними займає Герман Узенер, якого передчасна смерть на початку 1906 р. проняла щирим жалем усіх, хто мав нагоду користуватися його працями. Він залюбки бере темою своїх праць старохристиянські легенди, а власне такі, що були відгуками та літературними перерібками старших грецьких та орієнтальних міфів, при помочи літературно-критичної методи віднаходить їх жерела, рисує їх розвій на тлі широкого обрїю культурної історії, слідить їх звязок з кльтами, звичаями та обрядами поганськими і християнськими. Рядом з ним слід би поставити й російського вченого проф. А. Н. Веселовського, особливо його праці „Опыты по исторіи развитія християнской легенды“ (друковані в „Журн. мин. нар. просв.“ 70-их років) та „Изъ исторіи романа и повѣсти“, головню т. I, як би ті праці свою мову та почасти через те, що були друковані в мало доступнім по за межами Росії періодичнім виданню і навіть досі не видані окремою книгою, не були позбавлені відповідного

впливу на загальний хід тих студій у Європі, який би їм по заслузі належався.

У славянщині зацікавлене апокріфічною літературою почалося майже разом із течією так званого славянського відродження. З іменами перших батьків того відродження, Шафарика, Востокова, Калайдовича, Строева, Данїчіча звязані також перші відкриття на тім полі. Велике багатство старих славянських рукописів, нагромаджене в Росії, аж просилося на пошукуване. Від 50-их років ідуть публікації Горского і Невоструева, Буслаєва, Костомарова і Пипіна, Тіхонравова, Срезневського, які відкрили перед ученими велике багатство сього відділу старого письменства. За збірками матеріалів ідуть учені оброблення—цінна й досі монографія Пипіна „Очеркъ литературной истории старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“, що була немов програмою дальших студій; взірцева що до методи праця проф. Веселовского „Сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ“, праці і збірки матеріалів Порфірьєва про старозавітні та новозавітні апокріфи, В. Сахарова про есхатологічні апокріфи, цінні публікації Андрія Попова в московських „Чтеніяхъ“ і новіші праці та публікації М. Сперанского („Апокрифическія евангелія“), М. Соколова, проф. Архангельского, В. Істріна, В. Мочульского, В. Перетца і и., що частками оброблюють широке поле сього письменства в найрізніших напрямках.

Обік сих праць російських учених, іноді дуже показних своїм обємом та інтересних своїм змістом, далеко скромнійше виступають праці південно-славянських учених, хоч і тут спеціально з іменем проф. В. Ягіча вважеться заслуга одного з найліпших дослідників та ініціаторів на сьому полі. Видані доси звиш 30 томів „Starine“ загребської югославянської Академії Наук, сербський „Гласник“ та інші публікації білградського університету, болгарський „Сборникъ за народни умотворения“ містять багатий засіб памяток старої апокріфічної літератури та й немало причинків до її досліду. З розвоєм сеї галузи літературно-історичних дослідів вяжуться тісно імена В. Ягіча, Ст. Новаковича, Л. Стояновича, Ю. Полївки і інших.

На Україні, що й для сього рода літератури, як і для многих інших, довгі віки служила посереднім етапом між сходом і заходом, між півднем і північю, розвій і зріст студій надпам'ятками апокріфічного письменства вяжеться нерозривно з 25-літнім існуванем „Кіевской Старины“, а спеціально з іменами М. Сумцова і М. Драгоманова. Пок. Драгоманов перший звертав увагу на потребу порівняних студій літературних памяток нашої

нації і дав, між иншим і в отьому журналі, ряд майстерних праць, у яких, особливо твори нашої устної, людової традиції були трактовані порівняною методою в звязку з традицією инших народів, а по части також і з старим, у тім числі також апокріфічним, письменством. Проф. Сумцов у своїй праці „Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и пьесенъ“ (К. Ст. 1887) дав першу пробу систематичного огляду всеї захованої у нас апокріфічної літератури в звязку з устною народною традицією, і сим звернув увагу на важність точного пізнання сеї літератури для зрозуміння й оцінки й самої традиціоністики, чи як принято тепер називати, фольклору.

У Галичині, де на львівськiм університеті існує від самого 1849 року катедра української мови й літератури, поле дослідів над апокріфами тай загалом над нашим старим письменством до недавна було майже зовсім нетикане. Перший професор, що займав сю катедру 18 літ, Яків Головацький, хоч розпочав свої виклади блискучою заявою своєї віри в істноване і культурну будущину України як окремого етнічного організму з окремою мовою й письменством, що само для себе варто студій, одначе швидко стратив сю віру вже від 1852 р. викладав на університеті мляво, як з примусу, не цікавився своїми студентами і силкувався в своїх писаннях проводити ідею „единства Руси“, що в практичній діяльності виходило на систематичне знеохочуване молодих слухачів від усякої наукової праці на рідному ґрунті. Його наступник на тій кафедрі, проф. Омелян Огоновський, чоловік мінімальних здібностей і мінімальної освіти, хоч би був і хтїв, то не міг піднести студій укр. мови і літератури на висший ступінь. Як бувший гімназіяльний учитель грецької і латинської мови він не був підготований для такої кафедри і заняв її лише завдяки тому, що як ученик відомого славіста Міклошіча переияв його принципи в трактованю граматики і з певним успіхом прикладав їх до студій над українською мовою. Літературу він довгі літа занедбував, а про наше старше письменство до Котляревського, можна сказати, не мав ніякісінького понятя: Христоматія Буслаєва, підручник Галахова в першiм виданю та деякі бібліографічні каталоги, се, можна сказати, були всі його жерела для сеї літератури. Що до апокріфів, то все його знане обмежалося на „Сказаніе о Соломонѣ и Китоврасѣ“ та „Хожденіе Богородицы по мукамъ“, тай то крім чисто школярського переповіду змісту він не знав, що з ними робити; ідея розвою літератури, в звязку писаної літератури з устною, і загалом

усе те, що творить основу новітніх дослідів історико-літературних, була йому зовсім чужа і недоступна.

Одинокий галицько-руський учений, що знав із нашого старого письменства безмірно більше від Ом. Огоновського, проф. Калужняцький, хоч одержав катедру університетську в Чернівцях, але закинув свої заняття нашим старим письменством завдяки своїм москвофільським поглядам і обмежився публікаціями, що мають значіне виключно для історії язика (Путнянське евангеліє та Крестинінольський апостол), або залюбки шукав тем із чужого поля (твори Євфимія болгарського), та й як професор лишився й досі зовсім чужим своїй суспільності.

Певна річ, в остатньому десятиліттю можна тут завважити зворот до кращого. На львівському університеті маємо вже дві катедри для української мови і літератури, обсажені людьми молодими, учениками проф. Ягича, які внесли в свої виклади і в семінарійні заняття нового духа і нові методи. Молодіж під їх проводом мала вже нагоду прослухати, крім загальних оглядів історії нашого письменства, також спеціальні курси про апокріфічну літературу, про стару повість, про стару драматичну та полемічну літературу, і зацікавлене нею збільшається з року на рік. До того треба додати, що доступні від недавна бібліотеки „Народного Дому“, з помещенім у ній „музеум А. Петрушевича“, та „Наукового товариства ім. Шевченка“ мають обік багатих збірок книжок також інітересні збірки рукописів з багатими причинками також для апокріфічної літератури.

Та головню треба тут піднести заслугу Наукового тов. ім. Шевченка, яке не щадячи коштів і заходів робить усе можливе, щоб розбудити серед нашої молодіжи і ширшої суспільности зацікавлене до наукових питань і дослідів, у тім числі також зацікавлене нашим старим письменством. За для сього ще р. 1896 засновано серію видань старих текстів (Памятки української мови і літератури), в якій на першім місці йде систематична і науково оброблена збірка апокріфів. Плян сеї збірки, уложений мною і прийнятий філологічною секцією товариства, обіймає тексти апокріфів і апокріфічних оповідань, далі порівняне тих текстів з иншими паралельними, друкованими в инших, давнійших публікаціях, бібліографічні вказівки до кожного тексту і надто детальну орієнтаційну передмову до кожного тому. Видані доси три томи сеї збірки обіймають: т. I—апокріфи старозавітні, т. II—апокріфів новозавітних ту групу, що доповняє евангельську історію, т. III—апокріфів новозавітних ту групу, що доповняє апостольські

діяння. Кінчиться друком т. IV, що обіймає апокріфи тзв. есхатологічні, а власне отсі чотири групи: апокріфічні катехізми (вопросоотвѣты), апокаліпси про празники і обряди (в роді тзв. Епістолії про неділю), апокаліпси про загробове жите (ріжні ходи по муках, візії про розставаня душі з тілом, про митарства, про рай і пекло) і апокаліпси про кінець світа, про Антихриста і про страшний суд. Пятый том, яким повинна закінчитися ота збірка, обійме, крім нових доповнень до попередніх томів, ще групу апокріфічних житій святих, і широкий відділ заклинань, фальшивих молитов, вірувань та віщувань, що також обнятий нашими старими індексами „ложних книг“.

Мавши на меті при складаню своєї збірки поперед усього визискати ті рукописні матеріяли, які були доступні мені в Галичині, я мусів відразу зректися детальних пошукувань за найстаршими списками даних творів, які може можна б було знайти в великих книгозбірнях у Росії, та які саме видане збірки були би зробили надто коштовним та вимагали б довгого часу і подорожів. Обмежене з сього боку винадгороджується одначе на мою думку иншим авансом: власне обмеживши свої пошукування територіально на австрійську Русь, я здужав при помочи декількох товаришів (згадаю особливо д. В. Гнатюка, д. Г. Стрипського і проф. Ол. Колессу) зібрати масу текстів тзв. секундарних апокріфів, себто популярних переробок старих апокріфічних творів, які надають моїй збірці в значній мірі спеціальний український і ще спеціальнійший карпато-руський кольорит і дозволяють в тих старих творах, занесених до нас іздалека, сконстатувати та слідити певну мірку й нашої народної творчости та певні літературні течії, проявлювані в їх перероблюваню та популяризованю.

Та не можна сказати, щоб ті апокріфи, зібрані мною переважно з галицьких та угроруських рукописів, не додавали де-що нового й до загальної скарбниці нашого знаня старинної апокріфічної літератури. Як відомо, німецькі та англійські спеціалісти тепер чим раз більше звертають уваги на старі пам'ятки партикулярних письменств, таких як сирийське, коптійське, вірменське, віднаходячи в них переклади або первісні редакції творів, яких грецькі оригінали або зовсім затрапилися, або заховалися лише в пізнійших перерібках. І багате церковно-славянське письменство, що своїми початками сягає IX віку, має не мало таких перекладів, особливо в обсягу апокріфічної літератури. Кілька літ тому назад було науковою сензацією перекладене на німецьку та англійську мову славянської книги Еноха, многоважного

апокріфа, давно затраченого в грецьким оригіналі і лише недавно віднайденого в етіопським перекладі. В паралель із тим перекладом явився перед ученими „славянський Енох“ у двох редакціях — сербській (два списки) і українській (один список зроблений на початку XVII в. в Полтаві). Деякими славянськими апокріфами користувався Ліпсіус у своїй праці про апокріфічні діяння апостолів, доповнюючи ними латинські та пізногрецькі перерібки затрачених старих оригіналів. На пропозицію д-ра Е. Прайшена, редактора фахової часописі „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums“ (виходить уже сьомий рік, по томови в 4 випусках річно), взявся я подавати в тій часописі „Причинки з церковно-славянської мови до новозавітних апокріфів“¹⁾ у перекладі на німецьку мову з невеликими орієнтаційними студіями про кожний текст. Останній із тих причинків, се власне апокріф, якого титул стоїть на чолі отсеї праці і з яким я хотів би познайомити читачів „Кіевскої Старины“ тим більше, про російська наука досі не звернула на нього ніякої уваги і його даремно було б шукати в дотеперішніх збірках апокріфів та їх опрацьованях у Росії. Отся статя, яку тут подаю дальше, се не дословний переклад, а розширена перерібка німецького комунікату, при чім тут уперве друкується й повний текст самого апокріфа.

II.

Як відомо, наші найдавніші відомости про апокріфи черпаємо з тзв. індексів книг правих і ложних, що були укладані в старо-християнській церкві чи то поодинокими авторитетними письменниками, такими як Кирило Єрусалимський, Атанасій, Григорій Богослов і т. и., чи то церковними соборами (лаодикейським) або іншими корпораціями (папські консисторії) ще в III і IV віках нашої ери. Між тими індексами видне місце займає уложений десь при кінці IV віку, коло 395 р. в Римі тзв. Декрет папи Ге-

¹⁾ *Dr. Ivan Franko*, Beiträge aus dem kirchenslavischen zu den neutestamentlichen Apokryphen. I Zu den Pseudoklementinen (Ztschrift III, 146 — 155); II, Zu den gnostischen *Περίοδοι Πέτρου* (Ztschrift VII, 152 — 172).

лазія¹⁾. В тім декреті між книгами апокріфічними, яких уживане забороняє церковь, безпосередно по відомім апокріфі „Revelatio sancti Pauli apostoli“, себто по оповіданю про мандрівку ап. Павла до неба і до пекла, названо другий твір „Revelatio sancti Stephani“, про який досі наука не знала нічого. В „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft (т. III, стор. 358) звернув берлінський професор П. Вінтерфельд увагу на те, що ся друга Revelatio мабуть не буде таким самим „откровенієм“ про загробове жите; як названа перед нею візія ап. Павла, але що се буде мабуть не менше знана в літературі „Epistola Luciani ad omnem ecclesiam de revelatione corporis Stephani martyris primi et aliorum“, а властивого „откровенія“ св. Степана не було ніякого. Думаю, що поданий далі церковнославянський текст позволит нам надати тому твердженю трохи иншу форму, а поки що треба нам докладнійше придивитися до того Лукіянового листа, а особливо його початкових розділів.

Від р. 415 відомий у західній Європі лист ерусалимського пресвитера Лукіяна про dokonане ним віднайдене мощей св. первомученика Степана, Никодима, Гамаліїла і його сина Авіва в Кафаргамалї недалеко Єрусалима. Посередником, що передав сю звістку з Єрусалима на захід, був Авіт, еспанський пресвітер, що пробував тоді в Єрусалимі, був ніби то особисто знайомий з Лукіяном і мав навіть наклонити його до того, аби описав історію того чудесного віднайденя мощей. Той же Авіт переклав потім грецьке писане Лукіянове на латинську мову і разом з частинками мощей св. Степана та зі своїм листом передав через руки пресвитера Орозія до Еспанії²⁾.

Отже в латинськїм тексті маємо дві рецензії того Лукіянового листа, що ріжвяться між собою не лише стилістично, але подекуди й річево, хоч, що правда, лише в менше важних дрібницях. Грецький текст листа був невідомий, поки недавно не віднайшов його знаний грецист проф. Пападопуло-Керамевс у ерусалимській патріаршій бібліотеці і не видав у пятім томі своїх *Αυδέκτη τῆς*

1) Див. про нього і про всі злучені з тими індексами питаня капітальну працю Цана (*Theodor Zahn, Geschichte des neutestamentlichen Kanons, Zweiter Band, Erlangen und Leipzig 1890* стор. 259—267).

2) Див. лист Авіта, надрукований перед текстом листу Лукіяна, в Augustini Opera, ed. Benedict, t. XVII, 2191, пор. *Migne, Patrologiae latinae t. XLI, ст. 805—808.*

‘*Jerusalymitichs staurologias* (С.-Петербургъ 1898, стор. 28 — 53). ¹⁾ Тільки тепер ми маємо змогу виробити собі властиве зрозумінє про сам оригінал, як і про Авітів переклад. Та що ціла та досить бездарна книжечка байдужна для нашої теми, то придивимося ближше лише трьом початковим главам латинського і гл. I—IV грецького тексту і при сьому піднесемо особливо ті уступи, що доторкаються круга новозавітних апокріфів, тобто осіб згаданих у новозавітних біблійних книгах, оповідаючи про їх жите або смерть такі речі, яких нема в канонічних писаннях.

Латинський текст обох рецензій містить у розд. I короткий вступ, а в розд. II починається оповіданє. Лукіян заснув д. 3 грудня 415 р. in loco sancto baptisterii, де спав звичайно як доглядач церковного скарбу; і ось у сні йому являється шановний сивобородий чоловік в іерейській одежі, з вишитим на білому епитрахилі знаком хреста і з золотою різкою в руці. Він доторкається його різкою, кличе його тричі по ім'ю і велить йому йти до Єрусалимського єпископа Іоана і занести йому наказ, щоб як найшвидше видобув речника і його товаришів із їх дотеперішнього занедбаня і поклав їм пам'ятник гідний їх імени. Їх мощі подадуть поміч і потіху цілому світові, пригнобленому страшними нещастями. (Гл. III.) Лукіян питає: „А хтож ти, пане, і хто такі твої товариші?“ На се відповідає привид: „Я Гамалііл, що виховував апостола Павла і вчив закона в Єрусалимі. А обік мене в східній части гробу лежить мій пан Степан, що був укаменований жидами і старшинами іерейськими в Єрусалимі за Христа перед східною брамою, що веде до Кедара; там лежав він день і ніч простертий, бо по наказу богопротивних князів не дано йому ніякого похорону, щоб звірі пожерли його тіло. Та за божою волею ніхто не доторкнувся його, ані звір, ані птах, ані собака. Я, Гамалііл, почувавши милосерде над слугою Христовим і бажаючи одержати заплату й уділ зі святим мужем у вірі, вислав у-ночі кількох набожних і христілюбних мужів і наклонив їх піти потаємно і завезти його тіло моїм возом до мойого хутора Кафаргамалія, 20 стадій віддаленого від міста, велів там 40 день оплакувати його і потім похоронити його в моїм гробі у східнім прискринку (thesa), і велів дати їм усе, чого треба для його оплаканя. А другий похований у другім прискринку, се пан Никодим, той що

¹⁾ За вказанє сеї публікації і ласкаве випозиченє самої книжки висловлюю щирю подяку членови колегії Боляндистів, о. Іполіту Делягею в Брюсселі.

нічу приходив до Спасителя Ісуса і слухав від нього євангеліє, а вийшовши був охрещений учениками Ісусовими. Та коли Юдеї дозналися про се, зкинули його з уряду і прогнали його з міста. І сього я, Гамалііл, за те що він потерпів за Христа, прийняв до свого хутора, давав йому страву й одєжу аж до його смерти, а по смерти похоронив його з честю обік пана Степана. Так само й Авів, мій найлюбійший син, що разом зі мною одержав Христове хрещене від його учеників, а проживши 20 літ, умер передо мною, лежить похоронений у третім, горішнім прискринку, де й мене покладено пізнійше по моїй смерти. А моя жінка, на імя Етна, і мій первородний син Селемія не захотіли бути прихильниками Христової віри, були похоронені на іншій хуторі, власности їх матери, тобто в Кафаргемелїї“. Те що йде далі, байдужне для нас.

Друга рецензія, загалом багатша на слова, вкладає привидови Гамаліїла в уста ось які слова про Никодима: „А той другий, що лежить із ним (себто зі св. Степаном), се мій небіж Никодим, що звичайно нічу приходив до Спасителя, щоб слухати слів правди і відродитися водою і святим духом. Коли вислухав Господа, святі апостоли Петро й Іван охрестили його. За те охрещене старші над іереями дуже розсердилися на Никодима і загадали вбити його; та з огляду на мое становище і його свояцтво зо мною не вчинили сього. Та про те надавали йому стусанів, та й то не мало, лишили його простертого майже без духу, прокляли і прогнали його з міста і роздряпали (*diripientes*) все його добро. А я велів і його захистити і завести до мого хутора і дав своєму завідателю наказ давати йому все потрібне. Проживши там іще короткий час, він заснув о Господі.“

Сим трьом розділам латинського листа відповідають чотири розділи грецького тексту, і то остільки, що розд. I грецького тексту не має собі в лат. тексті ніякої паралелі. А се тому, що тут оповідано коротенько мучеництво св. Степана на підставі Ап. Діянїй і до сказаного там додано досить неясну і з дальшим оповіданем суперечну увагу, що „надійшли деякі вірні мужі *καὶ ἐποίησαν γλωσσόκομον περὶ αὐτοῦ*, себто оплакали і вихвалили мученика, положили його під могилу (*ἐκ πλαγίας τοῦ βουνοῦ*), написали його імя сирійськими буквами „Хіліет“, підняли величезний плач за ним і вернули до Єрусалима, бючи себе в груди“.

Розд. II грецького тексту, се дублет до розд. IV тогож і до розд. III латинського тексту, лише те, що там Гамалііл оповідає Лукіяннови у сні, тут оповідається в третій особі про Гамаліїла. Говориться тут одначе, що в-ночі по Степановій смерті Гамалііл

увався до апостолів (προσπεσῶν τοῖς ἀποστόλοις ἐν τῇ καιρῷ ἐκείνῳ) і силкувався нахилити їх, аби йшли з ним і допомогли йому похоронити тіло мученика. Та в IV розділі не знаходимо ані сліду такої розмови Гамаїліла з апостолами, лише говориться, що він вислав поважних і вірних мужів, що вже разом із ним були християнами, і велів їм похоронити тіло в своїм хуторі в Кафаргамалі. Про те, що тіло було вже тоді зложено в труні, як сказано було в розд. I,—ані в розд. II, ані в IV нема ані згадки. Епізод про Никодима в грецькій тексті оба рази оповідається так, як у другій рецензії латинського тексту: Никодим, се Гамаїлілів небіж, його охрестили Петро й Іван, жиди проклинають його, грабують його добро „на імя храма“, самого виганяють і прибивають до полусмерти.

Розділ III грецького тексту, се до певної міри паралель з розд. I латинського тексту, але з дуже характерною переріркою, що кидає досить дивне світло на Авітів спосіб писаня. Наводжу тут дословно оба ті невеличкі уступи:

Visio quae apparuit meae pusillitati a Deo ter, de revelatione reliquiarum beati et gloriosi protomartyris Stephani et primi diaconi Christi, et Nicodemi qui in evangelio scriptus est, et Gamalielis qui in Actibus Apostolorum nominatur, necessarium duxi pandere vestrae in Christo dilectioni, imploratus ac magis jussus a sancto et Dei cultore patre Avito presbytero, ut secundum fidem consummatam interroganti quasi filius patri obaudiens, sicut cognovi, cum omni simplicitate impiger integre indicarem omnem veritatem.¹⁾

А в грецькій тексті пишеться он що:

Ὁ δὲ ἀγαθὸς καὶ φιλόθρωπος θεὸς ἔτι μᾶλλον ὑψῶσαι βουλόμενος τὸ κέρας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, τοῦτέστιν τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, εὐδόκησεν διὰ τῆς ἐμῆς ἀνικανότητος ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἀποκαλύψαι τοὺς ἁγίους αὐτοῦ δούλους, λέγω δὴ τὸν μακάριον καὶ ἔνδοξον Στέφανον τὸν πρωτοδιάκονο-

1) В перекладі на нашу мову: „Видіне, що з'явилося моїй нікчемности від Бога тричі про відкрите мощей блаженного і славного первомученика Степана і першого діякона Христового, і Никодима, що написаний у євангелії, і Гамаїліл, що названий у Діянях Апостолів, уважав я потрібним предложити вашій о Христі милости, на просьбу, а радше за наказом святого і богомольного отця Авіта презвитера, щоб по всякій вірности, на запитаня послушний як син батькови, як сам дізнав, так і сповів усю правду з усею простотою, не ліново і вповні.

νον καὶ πρωτομάρτυρα καὶ αὐτοπτὴν τῆς οὐρανῶν βασιλείας, ἔτι δὲ καὶ Νικόδημον τὸν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἐπὶ ἀγαθῇ μνήμῃ μαχαρίζομενον, Γαμλιήλ τε τὸν ἐν ταῖς πράξεσι τῶν Ἀποστόλων ἐπὶ ἀγαθαῖς συμβουλίαις εὐχαριστούμενον, καὶ Ἄβιβρον τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν ἐν τῇ Γραφῇ μὲν οὐκ ἐμφερόμενον, ἐν δὲ τοῖς ἀγράφοις μετὰ τῶν ἁγίων συναριθμοῦμενον, καθὼς καὶ ἡ δηλωθεῖσα τῇ ἐμῇ ἀναξιότητι θρασις ἐκ τρίτῳ ἐσήμασεν. ¹⁾

Порівнюючи оба сі тексти бачимо, що латинський або зовсім не походить від Авіта, або що Авіт пустився на нечужу самохвальбу, називаючи сам себе святим мужем і приписуючи собі великий вплив, ба навіть авторитет на Лукіяна, про що сей не знає нічого істинно. Грецький текст не знає нічого про Авіта і зовсім не має форми листа, але держиться простішої форми реляції свідка-самовидця. Чи смиренно-гордий латинський вступ справді написаний Авітом, чи яким пізнішим перерібником латинської рецензії, сього не беруся рішати; в усякім разі можливо, що друга рецензія як у епізоді з Никодимом, так само й у вступі подає нам давнішу форму, бо в ній розд. I зовсім коротенький: *Revelationem sancti Stephani, quae mihi per gratiam Domini salvatoris nostri ostensa est, dignum duxi, ut vestrae panderem sanctitati, non jaecantia quadam, sed ad confirmandum audientium.* Та против більшої первісности сеї простої формулки промовляє та обставина, що в ній майже ніщо вже не нагадує III розд. грецького тексту.

Ся двоїста форма латинського тексту виключає, здається, відразу думку, буцім то в латинським маємо перед собою первісну, оригінальну форму Лукіянового твору, а в грецьким пізнішу перерібку, що з огляду на дату рукопису, з якого д. Пападопуло-Керамевс опублікував свій текст, не було б неможливим. Власне розд. III грецького тексту видається первіснішим та автентичнішим від обох латинських рецензій і його можна вважати невідлучною частиною Лукіянового тексту, дійсним вводом опо-

¹⁾ В перекладі на нашу мову се значить: Добрий і чоловіколюбний Бог, бажаючи ще більше підвисшати річ свого Христа, себто проповідь евангелія, зволив через мою негідність в останніх днях відкрити своїх святих слуг, мовляч блаженного та славного Степана, перводіякона та первомученика та самовидця царства небесного, а надто Никодима, що доброю пам'ятю улажається в евангеліях, і Гамалііла, якого згадано добрим словом у Діянях Апостолів, і Авіва його сина, вправді не внесеного в Писання, але в неписаній [книзі] зачисленого між святих, як се показало й видіне, якого удостоїлася моя недостойність.

відання про його власну участь у відкриттю мощей. Коли воно так, то з ближшого розгляду цього розділу та з порівняння грецького тексту з латинськими відкриваються нам деякі інтересні висновки для історії сеї традиції.

По перше сей III розд. грецького тексту, се зорсім не початок трактату, так як рівнобіжний до нього латинський вступ; навпаки, грецький текст своїм 'Ο δ' ἁγῶς вказує на щось попередне; се закінчене того попереднього, а перехід до другого нового оповідання. Латинський перерібник усунув те попередне і для того мусів також відповідно переробити грецький розд. III.

По друге те, що в теперішнім грецьким тексті попереджає III розд., се тільки якась уривкова латка; розд. II грецького тексту скомпоновано а posteriori з розділу IV, а розд. I, се витяг із оповідання Апостольських Діянъ, до якого при кінці долучено уривки якогось іншого оповідання, суперечного з Діянями. В тій формі ся повість не могла вийти з під пера Лукіянового.

По третє, порівнюючи розд. IV грецького тексту з другою рецензією латинського тексту, побачимо, що латинське оповідане подає первіснійші деталі, яких не має грецький текст. Описавши появу Гамалііла, латинський текст пише далі ось що: Et cum hoc viderem, haesitans intra memet ipsum dicebam: „Quis putas est? de Deo est, an ex adversa parte? Nec enim oblitus fueram verbi Apostoli dicentis: Semet ipse Satanas transfiguratur se in angelum lucis (II. Cor. XI, 14). Cum ergo viderem eum deambulantem, cogitare coepi in corde meo et dicere: „Si his homo de Deo est, tertia vice me nomine meo clamabit; quod si me semel visiterit, non illi respondebo“. Дуже неправдоподібно, щоб се була лише риторична прикраса латинського перерібника, а про те відомий нам грецький текст не містить ані натяку на сей уступ.

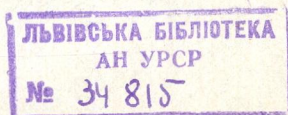
По тих увагах не буде, здається мені, занадто смілим заключене, що жаден із відомих досі текстів не заховав нам Лукіянового оповідання вповні й непопсованим, що латинська перша рецензія найдальше відбігла від оригіналу, друга рецензія декуди ближша до нього, ніж грецький текст, а всі три мають одно спільне — усунене першої часті оповідання; грецький текст не має її також, хоч його III розд. виразно натякає на нього, розділи I і II лише від біди заповняють прогалину, а деякі відривки втягнені в I розд. і також первісний титул полишений над грецьким текстом: Μαρτύριον τοῦ ἁγίου προτομάρτυρος Στεφάνου καὶ ἡ εἰρησὶς τῶν λειψανῶν αὐτοῦ (мучеництво св. первомученика Степана і віднайдене його мощей) велять нам догадуватися змісту тої першої часті. Отже

про мучеництво *Степана* мало йти оповідане в першій часті трактату, а теперішнє закінчене першого розд. грецького тексту доказує, що се оповідане мусіло бути сильно відмінне від того, що оповідано в Діянях Апостольських.

Можемо піти в своїх міркуваннях іще крок далі. Коли д. П. Вінтерфельд підносить питане, чи сей Лукіянів трактат, який ми досі знали з обох латинських рецензій, а тепер знаємо також із грецької, не є та сама *Revelatio santi Stephani*, що втягнена в Гелязіїв індекс заборонених книг,—то мусимо відповісти питанем: щож таке могло склонити автора чи авторів Гелязієвого декрету класти на індекс той трактат, зовсім невинний із догматичного так само як із етичного погляду, писаний звичайним шабльоновим складом чудесних оповідань того часу і залюбки цитований святим Августиним? Думаю, що на таке питане ледви чи знайдеться достаточна відповідь. Ні, згадане в Гелязієвім індексі *Откровеніє св. Степана* не може бути Лукіянів трактат у тій формі, як його знаємо з латинських і грецького текстів!

Зовсім инше діло, як би ми знали першу часть трактату, якої істноване насувають нам льогічні висновки з порівняня захованих досі текстів, і яка оповідала про мучеництво св. Степана таке, чого нема в Ап. Діянях. Тоді може легко було б відповісти на порушені вище питання. Отже мені здається, що я віднайшов сю першу, пізнійшими перерібниками так основно нівечену часть Лукіянового трактату: вона в церковно-славянськім перекладі преспокійно стоїть собі в *Минях*, принаймні в рукописних. Я знайшов її текст у двох львівських рукописах південноруського піходження, з яких один писаний у Львові при кінці XVI та в перших роках XVII в., а другий, з тогож часу, був колись власністю василіянського монастиря в *Замості*, а тепер належить до бібліотеки львівського університету. Сей текст зрештою не рідкість і в великих рукописних збірках у Росії; з доступних мені каталогів рукописних збірок зазначую, що він мається в бібліотеці *Духовної Академії в Троїцкій Сергієвій Лаврі біля Москви в грудневій Четі-Миней XVI в. (№ 90)* і друга частина Лукіянового трактату там же в серпневій *Четі-Миней XVII в. ч. 10 (96)*; перша частина там же в збірнику XVI в. ч. 19 (210)¹⁾, далі в бібліотеці самої *Сергієвої Лаври в Четі-Миней з*

¹⁾ *Архим. Леонидъ. Свѣдѣніе о славянскихъ рукописяхъ библ. Троицкой Духовной семинаріи и т. д. Москва 1887 стор. 31, 61, 94.*

1630 р. ч. 672 (1621)¹⁾. На апокріфічний характер того твору вказали вже Горський і Невоструев у своїм описі рукописів Синодальної бібліотеки, та проте, скільки знаю, в російській науці досі не звернено на нього уваги ані не опубліковано його тексту.

Львівські рукописи, в яких я знайшов текст стього оповідання, подають його також у двох редакціях і то досить інтересно зроблених. Текст Замойського рукопису коротший і немов суцільніший, текст Львівського рукопису (тепер у бібліотеці Оссолінських, ч. 38) немов риторично розширений. Не уяснивши собі зразу відносин обох текстів я надрукував текст Зам. в третім томі моїх Памяток (ст. 23—33), а потім додав окремо як доповнене до нього ті екстраваганції, які має рукопис Льв. (там же стор. 256—258). Виложена досі історія Лукіянового трактату і заборона його Гелязієвим декретом велить нам прийняти власне ширшу редакцію, яку маємо в Льв. рукописі, за близьку до оригіналу і покласти її в основу студії. На жаль треба сказати, що обі наші копії з погляду на чистоту і ясність вислову лишають багато дечого бажати; можливо, що порівнане наших текстів з іншими захованими в Росії помогло би справити не одну неясність. Лишаючи се дальшим дослідникам, що може зацікавляється сею темою, я подаю тут текст оповідання з Льв. рукопису, та щоб зазначити також характер другої редакції, яку має Зам. рукопис, беру в гранчасті скобки всі ті слова та речення, яких у Льв-ій копії *нема*, так що ті місця визначають пропуски пороблені чи то самим копістом, який писав Зам. рукопис, чи може якимось старшим редактором, якого разив зміст повного тексту і він силкувався зробити його зноснійшим для православних слухів. І на се питане міг би нам дати відповідь дослід інших рукописних копій, що містять отсей апокріфічний твір.

1) Описаніє славянскихъ рукописей бібліотеки св. Троицкой Сергіевой Лавры. Москва 1878, часть II ст. 21.

Мѣца дек. въ кѣ. день сто^г ѿ слава^г ѿ всехвалнаго прѣвоуника дрхи
дїакона Стефана. бѣски ѿу проуести. гла^в оѣ.

Памати добрых¹⁾ прележаще²⁾, възлюбленнїи, поноудихом сѧ³⁾
написати Хѣъ црѣкъ стго [ѿ всехвалнаго прѣво]муника Стефана [ѿ]
в на^с бывшее житїе ѿ ѣже⁴⁾ за мир мѣтва, [нж]ѿ прїити ѿмоут⁵⁾
свършениый⁶⁾ вѣнецъ ѿ даръ побѣдннй горнаго възванїа⁷⁾

Бы^{ст} во вѣрема ѿно по Гѧ нашего Гѣ Хѧ плотном⁸⁾ прише-
ствїю, по стрѣтахъ крѣтннхъ ѿ по⁹⁾ вѣсвѣснїи и по возшествїи ѣже
на ѿбса къ ѿщю¹⁰⁾, мимошедннма жь двѣма лѣтома, бы^{ст} възыска-
нїе велико¹¹⁾ зѣло между ѿудей ѿ Садоукей [ѿ Фарисей] ѿ Елнн[ы]
ѿ [Хѣ] Гѣкъ Назарей¹²⁾, како роди сѧ таковою¹³⁾ плотїю, како ли
распать бы^{ст} ѿ оумре ѿ вѣсвѣсе прѣвенець из¹⁴⁾ мртвнхъ [кыкѣ]. ѿвїи¹⁵⁾
оубо¹⁶⁾ глахоу, ѿко пророкъ ѿвн^с, дроузїи же [глахоу: „Ни, по преле-
стивъ е^{ст} мир“. ѿ нїже] глахоу, ѿко сїѧ бжїи тѧ ѣсть. ѿ кану
великѣ бѣ в народѣ. събраша же¹⁷⁾ нѣцїи моужїе бѣгороднн¹⁸⁾ ѿ
моудри ѿ ѿ Ефиѿпїи ѿ Фиваїды ѿ Александрїа ѿ Іерслма ѿ ѿ
Асїа же ѿ Макуртанїа ѿ Бакилона, ѿ уаса прѣвого дж до уаса ѿ-го
кану възхождаше ѿко гром¹⁹⁾ великѣ. тогда ставъ [стїи] Стефанъ на
мѣсть вѣсоуцъ, моужъ книжннкъ ѿ премоудрь²⁰⁾ ѿ уестень въ всемъ
людемъ, рода [сїи] Авраїмла, племени Кенїамнновл, ѿ потрасъ роу-
кою ѿ гласомъ велїимъ ре^ч: „Кратїе старїи ѿ юнїи, слышнте ѿ ме-
не ѿнѣ. възскоую оумножнсте ваше възсклнцнїе²¹⁾, ѿко събраша^с все-
моу Іерслмоу²²⁾ по бѣженъ тѧ уѣкъ, нж не ста во двоедїи²³⁾ ѿ
Хѣ Гѣ сїа Бѧ живаго [невннмаго]. тѧ во ѣсть ѿже оухнцренїемъ²⁴⁾
уѣколюбїа²⁵⁾ сѧшедъ съ небесъ грѣх ради²⁶⁾ нашнхъ ѿ невѣжьствїа

Варїантн Зам. тексту: 1) добры, 2) предлежаща, 3) поноуд-
днхса, 4) ѿвѣже, 5) ѿ прїатїе моукѣ, 6) свършенїе, 7) званїа.
8) плотномоу, 9) дод. смртн и по, 10) еже на ѿбси ко ѿщю, 11) въ
звнканїа велика, 12) Назаранннъ, 13) ѿ како жнти, 14) ѿ, 15) ѿво, 16) во,
17) во сѧ, 18) елннстїи моужїе хоудожнн, 19) ѿко се громъ быстї.
20) книженъ ѿ моудрь, 21) влнш кануъ, 22) еда сѧ събра весь Іерслмъ,
23) не стане двоє, 24) хнцренїемъ, 25) уѣколюбствїа, 26) дѣлма.

людска ¹⁾, вѣшед бо ²⁾ въ оутробоу дѣную прѣстоу ³⁾, ѡзбранноу ѡ
состава мира ⁴⁾, ѡкож пронареуе ⁵⁾ Адам, всего мира ѡцѣ, женоу
свою рекъ, ѡко таа нареуеть сѧ мати жизнь ⁶⁾, сѧ оубо дѣнца по исти-
нѣ нареуе сѧ жизнь; по писанію рождышн [сѧ] уѣкъ быст Хѣ без
грѣха. егда бо родисѧ ѡко уѣкъ, просвѣти^с вселеннаѧ ⁷⁾. врагъ на-
деждоу ѡмѣа, ѡко естъ ѣмоу ѡко дѣтицоу родити^с плотію, подвиже ⁸⁾
на оубѣненіе [тогда] рожденных младенецъ ⁹⁾, [тѣмже] ѡзбен дѣ. ты-
сащъ; ѡ се по уѣколюбію ¹⁰⁾ бѣію быст, да молат уѣтн младенцы
за спсєніе уѣкомъ. Како зъ вѣрвѣте ѡ Гѣ моѣмъ Іс Хѣ, ѡже
спѣнцемъ вашимъ ¹¹⁾ сѣтвори прозреніе ¹²⁾ ѡ прокѣженнаѧ ваша
ѡсѣлн, вѣсы ваша прогна. но ѡ на прѣвоую ¹³⁾ прелестъ проклетъ ¹⁴⁾.
ѡкож древо ¹⁵⁾ быст, уѣтное ѡзбравъ, древомъ ¹⁶⁾ бысть крѣстоносецъ.
ѡзшед за всѧ въ адъ сѣкроушн ¹⁷⁾ власть ѡмоуцаго ¹⁸⁾ сѣмѣтн, ѡ
третій дѣнь всѣх ѡжнн. ѡбауе горе ¹⁹⁾ невѣрнымъ! [ѡ] егда второе прѣидеть
соудити живымъ ѡ мѣтвымъ, тогда ѡгнь прѣд нимъ прѣидеть ѡ
ѡкрѣсть ѣго боура велѣа. тогда множество безумсєно дѣель ѡ те-
уеніе ѡгненныхъ колесннцъ ²⁰⁾ ѡ ѡгнь пламени страшнаго ²¹⁾ ѡ
шестокрылатн аггл прѣставленн ²²⁾, повелѣвѣюще сѣтому ²³⁾ ѡкрѣсть
паритн, ²⁴⁾ горній же вѣтръ смоуцаѣтъ. ²⁵⁾ тогда звѣзды дѣвнгоуѣше
сѧ со страхомъ ²⁶⁾ спадоутъ ѡко листвѣе ²⁷⁾, ѡ врата нѣснаѧ ²⁸⁾ ѡ-
врѣзоутъ сѧ, [ѡ] книги разгнѣтъ^с ѡ вѣ. агглъ кождоу дѣію прѣстав-
ленн ²⁹⁾ боудоуѣ ѡблнунити уѣускаѧ дѣла. тогда моутити^с ѡматъ море
изъ дна, ѡже в не ³⁰⁾ падша ³¹⁾ ѡздасть ³²⁾ ѡх творцю, ѡ высокіѧ
горы поннннѣтъ ³³⁾ [ѡ] сокроушат сѧ каменіе подъ врѣхомъ гор], ѡ
всакаѧ дѣбрь наклѣннт сѧ, ѡ ѡсправит сѧ лице земан, ѡ ѡкоже без-
вѣтнѣ вода стоѡци въ сосоудѣ ³⁴⁾. тогда поставатсѧ ³⁵⁾ прѣстлн стра-

1) ѡ гроуѣости дѣла людскихъ, 2) вниде, 3) уѣты, 4) мироу,
5) прозва, 6) жизни, 7) всѣ, 8) дод. Прода, 9) дѣтѣй, 10) уѣколюб-
ствію, 11) нашнмъ, 12) прозрѣтн, 13) да н прѣвоую, 14) прокленеть,
15) ѡже древомъ, 16) ѡзбра древо, 17) сѣтре, 18) дод. державоу,
19) по горе люте, 20) ѡ теуеть ѡгнена колесннца, 21) града, 22) ѡ
прѣставленн, 23) сташномоу дѣоу, 24) паратъ, 25) верхъ матеть,
26) страхомъ дѣвнгоуѣше сѧ, 27) акн градъ, 28) дѣрн с горы, 29) дѣію
прѣставленн, 30) в немъ, 31) впадоша, 32) дастъ, 33) погыкноутъ,
34) во ѡстєсаніе дѣлѣнн, 35) станоутъ,

шній ¹⁾ и крилатий [окрысть его], и садеть Гѣ вседержител ²⁾ и славный емоу сѣй Гѣ Хѣ, дхъ стый с нимъ. тогда реуе вседръжителъ къ Ісѡу, егеж вы емше ³⁾ повѣсите на дрекѣ: „Сяди ⁴⁾ ѡдесноую мене, дондеже положоу враги подножію ногама твоима“.

Тогда высть кану великѣ, іакож шоумъ боура велики, и клнѣноушнѣ ⁵⁾ народы: „Да възмет сѣ ѡ земля сѣй ⁶⁾, [іако] нз' гѣа слова хоудна“. и възхитивше ⁷⁾ Стефана [приведоша его глѡше къ Пилатоу: „Възми сего!“ тогда ставъ Пилатъ на степенн възопій гѣа: „Аще и стого сего праведнаго сѣа вѣѣа семоу быти проповѣдаіше, ни коего вы глѣте прежде камн приноуженъ высть, и възложнх роукоу грѣшнзю на прѣстое и бес порока преуѣтое его тѣло? ѡ змай соборе, на кого сѣ собра? на Стефана вѣшеніе и завнсть? что възсите, что ли скрежещете зоубы? [еще не] ѡстависте^с безоуміа своѣго?“

Тогда поемши Стефана нзведоше его конь нз цркви и поставиша его предн и бесѣдоваше к собѣ глѣше: „Уто сътворим уѣкоу семоу?“ възстав же Кланѣфа старѣйшина жрѣцемъ и повелъ жезліемъ бити Стефана, дондеже ⁸⁾ кровь его землю полнѣть. Стый же роуцъ свой въздвигъ ⁹⁾ на йбо рѣ: „Гнѣ, не постави им грѣха сего!“ и тогда видѣхом агглы ¹⁰⁾ слоужаще [стѡмъ] Стефаноу. [На оутрїа помн Пилатъ призва женз свою и ѡба дѣтнца, и крѣстнша^с вси славаше Кѣ. събраша^с тогда тоу моужіе до три тисащи [sic!] и сплнени всего злого закона своего, и бесѣдоваше съ Стефаном три днн и три ноци, не могоша противоу емоу стати разоумъ и премоудрости его, занеже въ дхъ стый в немъ. таж въ четвертый днѣ] съвѣтъ сътворише, и поустниша въ Кесарїю палестинскоую [писанне] к Савлоу именовъ, Тарсанинз, да скоро прїидеть въ Іѣрсамъ. Той бо въ вздаль власть, да и всакого ¹¹⁾, иже исповѣсть Хѣ, въ вернгах поставнть пред старѣйшиннами жерцемъ ¹²⁾ и пред книгоуїамн людскимн. ѡн же ¹³⁾ видѣвъ писанїе ¹⁴⁾ поущенно ¹⁵⁾ ѡ старѣйшиннъ жреуескихъ и

1) гордїн, 2) Бѣ всемоу держителъ, 3) имше, 4) іако сяди, 5) клнѡуюшнѡ, 6) да возмет сѣ, іако сѣй 7) похвативши, 8) донеле же, 9) въздѣвъ, 10) дод. вѣѣа, 11) всакъ, 12) старѣйшиннми жреуескимн, 13) нже, 14) кннги, 15) поущенннх.

ѿ всего събора, тогда ¹⁾ ѿкіе възыйде скоро въ Іерѡсамъ, прета ѿ [нскій на] Стефана ²⁾. ѿ на оутрѣи съде на степенѣх повелѣ прійти ³⁾ мѣнкоу Хѣоу, ѿ тогда реу к нему: „Аз уюждю сѧ ⁴⁾ твоєй величѣи мнозѣи премоудрости, како своѣ ⁵⁾ оумъ погоубивъ расплатого Кѣомъ проповѣдѣши. еше бо събор весь не ѡстоупилъ естъ ⁶⁾ скоѣго закона, аз же безъ неумли хождахъ [sic!] въ ѡбрѣстныхъ градѣх ѿ сквозѣ веси ѿудейскѣи ѿ галилейскѣи ѿ въ Кириней ⁷⁾ ѿ въ Дамасцѣ ѿ въ Авсентидѣстѣм ⁸⁾ мѣсть, ѿко бо [смаграю възвѣщихъ въ расплатого]. твоѧ моудрость ѡ тебе ѡѧтъ сѧ по всемоу, ѿже ѡбѣщевѣ еши ⁹⁾. тѣмже ¹⁰⁾ ѿ ѿнѣ днвлю^с, како ты не по ѡбѣщаномоу поутѣи ходиши ¹¹⁾ [ѿ] приноуди мѧ прійти въ градъ сѣи. по мѣю твоє хоужество ¹²⁾ ѿ добротѣ наказаниѧ твоєго дѣи ¹³⁾, кѣго храни сътвориши ¹⁴⁾ ѡуенскѧ наша преданиѧ, не възхотѣша сътворити ¹⁵⁾ народа ни възмѣтити ¹⁶⁾ людѣи сѣхъ всѣхъ. кое ти приѡкрѣщеніе ¹⁷⁾, егда سموуца оумъ своѣ ¹⁸⁾ ѿ гнѣва^с ѿ хотѧ тебе моужкоу сотворити, таковоу славу моужѣ ѿ крокѣи оужницѣ сосца ¹⁹⁾ мнѣ?“

Тогда въздвигъ роуцѣ своѣ блжннѣи Хѣъ моужникъ Стефанъ реу к нему: „Млѣун, Савле, сонителю Хѣи црѣкве ²⁰⁾! [млѣун, Савле, моужителю, ѿ не вси сѧ на Хѣоу црѣквѣ], не ѡскверни рода нашего Кѣ ѡмѣца^с, познаѣ сѣѧ кѣѣѧ живаго, жизнь ²¹⁾ всего мира! разумѣѣ, ѿко изъ едннѣхъ урель ескѣ славнаго Авраама, рода Іакова, племени Кенѣамнинова. соумноу бо сѧ скоѣго рода съ тобою бесѣдоуѧ ²²⁾ днѣ^с, лауѣ ѿ прозрю, ѿко тебе ²³⁾ естъ недалеуѣ испити уашоу сѣю. да оужѣ естъ ²⁴⁾ творити, сътвори скоро, аз бо готовъ естъ на коуждо ²⁵⁾ смрѣти виноу, елма бо тироу^с за Хѣ оумрѣти.“

Тогда гнѣва^с Савль растрѣзда ризы своѧ ²⁶⁾ ѿ своимѧ роужкама жезломъ ²⁷⁾ вѣѣше Стефана. тогда възскоунѣ ²⁸⁾ некѣѣ Гамалниль,

1) тоу, 2) Стефану 3) стати, 4) уюжоу сѧ, 5) се, 6) ѡстоупилъ еси, 7) Иудеѧ ѿ Галилеѧ ѿ Поурѣѧ, 8) Сентѣсть, 9) ѡ мене къ всемоу ѡбѣщаваніе, 10) тоже, 11) хода, 12) твою хитрость, 13) добрѣ наказаны твоѧ дѣи, 14) сътвори, храни, 15) не можѣи съвратити, 16) съзмасти, 17) квити оужницѣхъ, 18) си, 19) оужницѣ соужю, 20) црѣве, 21) жизни, 22) бесѣдоую, 23) н тебе, 24) еше, 25) на колъ любо, 26) свою ризоу, 27) жезломъ, 28) възскоунѣ.

законѹ зоўтаѣ, ѡже наоўн¹⁾ Савла, здоўши ёго за мннтоу рекъ²⁾: „Та-
комоу ли ѿ мене наказанію настави, Савла, де ѡже соутъ вѣдѣти достойни³⁾,
[ѡже стѣмъ ѡбразомъ подражателн быша Хоў], тѣм ти досаждѣши?
ѡли не вѣм, іако мы ѿ того ѡмла[ы] жизнь сїю? но разоумѣѣ, іако
ѡже ѿ сего глѣмаа ксе прїятно оў⁴⁾ Бѣ⁴⁾, любимо⁵⁾ уѣкомъ“.

Пауе же разгнѣва са Савла ѡ іарнмъ⁶⁾ мнцемъ реч к Гамалнѣлоу:
„Прѣтрѣпѣх ти старости ѡ поутох ти, ёже бысть при мнѣ твоє оўнїе.
но аще второе дрѣзненнн тако ѿ семъ слово сѣтворити⁷⁾, достойно
прїѣмши [sic!] своѣго сверенїа. хитро бесѣдамъ [вѣздамъ] вѣзданїе“.

Гамаленѣ же реч: „Н аз да быхъ былъ приуастиникъ Хѣ моѣго
стрѣмѣ, что ми того вѣжене в жизнь сєѣ?“

Растрѣзаше же старѣшнннн ѡдежда своа ѡ снаху прах на ветрѣ
глїюще: „Да насыпаютъ са глїющей словеса хоўнаа!“

Тогда рече Савла: „Да пострєгоутъ ѡхъ, да здоўтра к себѣ сїѣ вса“.⁸⁾

Н здоўтра сѣде на степенехъ повѣлъ привести ёго. ѡ[так]о при-
ведоша ѡ на распатїе. ѡ ставъ предъ нимъ аггѣль гнѣ ѡ поврѣже
древо. ѡ въ Стефанъ цѣль ѿ ранъ тѣх⁹⁾. ѡ пакн приставннша ѣ: моу-
жїн унсло слезше съ степенн, разврѣзше¹⁰⁾ оўста Стефанюу вѣ-
вахюу¹¹⁾ ѡлово разжєгше ѡ въ оўста¹²⁾ ёго, смолоу [разжє-
ноу] врацюу [вѣвахюу] ѡ гвоздїе наѡстрикше въ прѣшн ёмоу кон-
зоша ѡ в лысты ногоу ёго. вѣженнн же роуцѣ вѣздвнѣ на ѡбо вѣ-
пїаше глѣ: „Остави мн грѣх сїѣ!“ аггѣль же гнѣ съшєд ѡсцѣлн ёго
ѿ всѣхъ тѣхъ ѡзвѣ ѡ здрава [всєго] сѣтвори. ѡ тогда зѣло¹³⁾ множе-
ство вероваше въ Бѣ, ѡ оумножн са унсло Хѣы црѣкн вѣрою[цнхъ]
съ Стефаномъ,¹⁴⁾ баше¹⁵⁾ вѣ прѣркѣ ѡ оўнтель всѣмъ людемъ.

Здоўтра¹⁶⁾ свѣтъ сѣтворише вес соборъ людскїѣ, ѡ ѡзведоша
ёго вомъ нз града на соуднїе¹⁷⁾. ѡ ставъ же стѣѣ Стефанъ на ка-
менн¹⁸⁾ ѡзбранїемъ вѣз горн ѡзбраннн стѣла, ѡ вѣздвнже¹⁹⁾ глѣ своѣ
н реч к нимъ глѣ: „Доколы сотона ѡжестєвѣсть²⁰⁾ срдца ваша не
познати свѣта ѡстнннн? се оўбо²¹⁾ законъ ѡ пророцн проповѣдаѡтъ

1) наказа, 2) рекши, 3) дод. Хоў, 4) прїятно оўбо, 5) любо, 6) стра-
ннмъ, 7) но аще второе да тако оумнслнннн ѿ семъ слово кое сѣ-
творити, 8) все бо сїѣ всн, 9) празденъ ѿ ѡзвѣ, 10) раздрѣжше,
11) вѣвахюу, 12) оўшн, 13) дод. велнко, 14) вѣрою Стефанюу, 15) вѣ,
16) дод. же, 17) ѿсоудити ѡ. 18) на камыцѣ, 19) вѣзл, 20) ѡжєстоуа, 21) ко.

поуть гѣъ ѿ бѣговѣствованію: 1) рождество Хѣо ёсть 2) по плоти. гѣеть
ко в законѣ прѣвом ѿ къ второмъ въ ѡставшихъ книгахъ: „Егда прій-
детъ время 3) завоутоу [sic! зам. завѣтоу], послю 4) възлюбленіаго
своего аггѣла, дѣхъ ко 5) сїовства ѿ съ преуныта дѣы плодъ правды
[ѡ іѣльтека племена], ѿ всеініе ѡбразъ 6) възрастеніе 7), плодъ по
уювстоу 8) къ вѣки ѡ словесехъ завѣта моего. ѿ коудеть знаменіе
се“, Исаіа зоветъ гѣла: „Іако ѡтроуа роди° намъ сѣъ ѿ днъ вьсть намъ“.
ѿ пакн: „Се дѣла къ оуѣроуе възспрїемоу 9) ѿ родитъ сѣъ ѿ наре-
коутъ ѿма ёмоу Еммануѣл, еже 10) силами Бѣ“. ѿ пакн гѣлаше Иафанъ
пророкъ: „Видѣхъ дѣцю бесъ послага 11) моужейска ѿ младенецъ на роу-
коу еѣ, ѿ просвѣтѣ° ѡ лица ёго вса земля“. ѿ пакн Кароухъ пророкъ
гѣетъ: „Каменъ іавнтъ са ѡ горнъ възныла ѿ порахитъ капнице ѿ поуститъ“ 12)
ѿ Дѣвъ гѣеть: „Въскрѣсн 13) гѣъ въ покой твой, ты ѿ кивотъ сѣна тво-
ѣа“. разумѣйте, неразумнїи, іако ѡ класа 14) пророкъ въсе слово соу-
днѣ 15), [пѣтн] плодное 16) рождество Хѣо проповѣдатель. но въ 17)
не разумѣвше тѣхъ властелннн мироу всемъ ѿ сѣса на дрекъ распенна
ѿ оубнсте 18) но [тѣѣ] съшедъ къ адъ жнзнь мироу всемоу даровавъ 19),
іаже прїахн ѿмать 20) время ѡбѣтованнн 21) ѿ тогда оувѣсть 22), кто ёсть
пострадавнѣ [волою ѿ живнѣ] къ вѣки“.

Снѣ сѣѣ ѿ гѣлоу 23) възведе 24) на іѣбо н речъ: „Се внжоу іѣса ѡверѣ-
ста ѿ сѣа вѣіа стоіаца ѡдесноуо Бѣ“. ѿ тогда клнкоуше гѣломъ велнкнмъ
ѿ прїодоша коупно възложннн на роукн своа гѣлаше: „Сѣѣ гѣеть словеса
хоуана“.

Гаманнѣлъ же речъ: „Колнко сѣѣ устннѣ 25) ѿ праведнѣ моужъ видѣ
сѣа вѣіа стоіаца ѡдесноуо Бѣ, гнѣвлюще са ѿ гѣюше ко ѡ іоу: „Како
ѣдннауе жндове въсоуютъ са на ма ѿ не престанѣтъ пакости твораше ѿ спо-
вѣдлющнмъ ѿма твоё стое!“ 26) речъ же кнемоу [ѡіѣ]: „Снѣ 27) ѡдесноу-
ю мене, дондеже положоу врагн твоа подъ носъ твой“.

Тогда вьсть соборъ велнкѣ ѿ възхнтнвше сѣго Стефана ѿ свазавше ѿ
ѿ оутверднѣ 28) ѿ зѣло ведоша ёго къ Александроу книжннкоу 29) соуцнзъ

1) бѣговѣстать, 2) іаже, 3) годъ, 4) поучно, 5) бѣгъ, 6) плодъ правды въз-
рама ѿ безъ съменн ѿ всеміно ѡбразъ, 7) ѿ възрастеть, 8) дод. саженїа, 9) въ
оуѣроуоу внемлетъ, 10) дод. ёсть 11) послага, 12) капнице ѡпоушенїа, 13) во-
стани, 14) гѣла, 15) соуднѣ тн, 16) плотноѣ, 17) вы, 18) распенше оуморнсте,
19) дастъ, 20) ѿ прїемоу къ, 21) ѡбѣтованїа, 22) оувѣсте, 23) н снѣ сен гѣлакъ,
24) въздвнѣ, 25) како устннн, 26) ѿма мое, 27) снѣ, 28) оутвердннн, 29) книгѣѣн.

старѣйшиннѣ своемъ тивернадскимъ¹⁾. ѿже в пощи тои к четвѣртой стра-
жи²⁾ свѣтъ посвѣти³⁾ ѡкрѣсть ёго ꙗко свѣтъ млѣнїа, ѿ гла^с к нему г҃ла: „Дръ-
жай, Стефане! ты бо показа свѣтъ праведный⁴⁾ мене ради⁵⁾. ты боудеши
на⁶⁾ всемъ [ѿже ѿ землѣ] оумирающимъ⁷⁾ ѡблаче злоутра в сїи же час^с⁸⁾
взыдешн ко мнѣ ѿ памат внишоу твою въ кннги живота⁹⁾. сего ради
радоуѣ са вышнїи въкъ¹⁰⁾ ѿ въ градоуцїи без коньца“.

Свѣтъ же сътворише¹¹⁾ тоу събраше са на собор ѿ соуднша¹²⁾ ка-
менїемъ побити [с҃того] Стефана. ѿ блше с нимъ Авниѣ¹³⁾ ѿ Никодим ѿ
Гамлаїнїл [ѿ Пилать старѣйшина со женою ѿ со двѣма ѡтроуницема [н]
ѿнь многъ народъ въроваѣ шнх. тогда ставъ Савлъ предъ всемъ народомъ] по-
траѣ роукою ѿ гласомъ великимъ г҃ла: „Достойно¹⁴⁾ въ, ѡ моужїе ѿ вси стар-
ци людетїи, не оуморити моужа сего великаго хнростїю своею. ёмаж ёго
ради мнози ѡбратнша^с ѿ славнїи нашеї¹⁵⁾ въры, тымже ѡсоуднхъ Стефана
каменїемъ побити, да не ве^с събор людеї к нему прнбѣгѣтъ¹⁶⁾ ужо вы
г҃лаете, любоуѣстнїи соборъ?“¹⁷⁾ ѡниже вси [ꙗко єдинными] възопнша¹⁸⁾
г҃люще: „Каменїемъ да побїенъ боудеть!“ ѿ предстоѡще съ жезлїемъ
дроугъ на дроуга възнраѡще, не дрѣжаху¹⁹⁾ роуцѣ възложити на нь, зане
каше славенъ въ людехъ.

Разгнѣвавъ же са Савлъ вземъ котыги слоугамъ ѿ положи а на столѣ
своѣмъ²⁰⁾ ѿ повелѣ нмъ²¹⁾ роуцѣ вложити на нь. ѿ ѡзрѣвъ же са славнїи
Хѣъ мѣникъ Стефанъ ре^с к нему: „Савле, Савле, ёже мнѣ нѣкъ сътвориши,
по мале ѿ сихъ жидовъ на събъ²²⁾ оузриши²³⁾ ѿ стражда поманешн ма“.

Тогда пауче разгнѣва са Савлъ повелѣ каменїемъ побити ёго. ѿ народъ
вземлюще²⁴⁾ каменїе²⁵⁾ внихоу ёго часо, ꙗкож²⁶⁾ сквозъ каменїе ѿ
лоуу²⁷⁾ сѣнуныхъ не въ видити. ꙗвнв же са ѿ Никодимъ ѿ Гамлаїнїл, ѡ-
бьемше [с҃го] Стефана прїѡнша ѿ тїи каменное побїенїе²⁸⁾ ѿ своа дїѡ пре-
дша Хоу²⁹⁾ стѣи же Стефанъ млѣше^с Гѣн ѡ оубивающнхъ ёго г҃ла: „Гї
Гѣ Хѣ, не постави нм сего грѣха камень вниоущнхъ³⁰⁾ насъ, сего бо ради³¹⁾
твоёго црѣства доити надѣемса“. сице г҃лавъ предѣст дїшоу свою Гѣн³²⁾.

1) соуцию старѣйшиннѣ людемъ ѿ воемъ тивернадскомъ, 2) стражеъ,
3) просвѣтити са, 4) близъ показа правды, 5) мене делъ ма моууенїемъ, 6) в тексті
повинно бути: старѣйшинна в зам. старїи, 7) дод. за ма, 8) оубо въ нейже часъ,
9) дод. вѣуныа, 10) да радоуешн са н веселоуѣ са въ нїѡнїнѣмъ въкъ, 11) съ-
творнше, 12) ѡсоуднша, 13) Авниѣ, 14) Достойно, 15) славнѣнше, 16) прнбѣ-
жить, 17) то оубже како камъ любо, ѡ уѣстнїи съборъ, 18) клнкнуоуша, 19) дерз-
нахоуѣ, 20) сїи, 21) людемъ си, 22) В рукоп. свѣтъ, 23) ти ѿмать быти, 24) на-
родъ възнраѡще, 25) каменїемъ, 26) ꙗко се, 27) зоръ, 28) ѿ каменїемъ побнша
нхъ, 29) дша Хоу с миромъ, 30) каменїемъ побнвлюющнхъ, 31) сего дѣла,
32) дод. въ 1. часъ.

[И второй час] върніи людіе ¹⁾ пдоша на телеса стых ²⁾ и плакаше са ³⁾ велиимъ гласом, и ве^с собор желаше по них ⁴⁾, по неже видѣша агглы бжїа горь несоуща ⁵⁾ дїа нх на твердь нбсною. ⁶⁾ и възрѣвша ⁷⁾ видѣша нбса ѿврѣста и слыи нбсныи стрѣтлюще дїа нх ⁸⁾. и сотвориша вси людіе плау великѣ над [стѣмь] Стефаномъ три днн и т̄^ѣ ноци.

[Тогда понеуенїе велико сътвори Пилат,] взем ⁹⁾ телеса стыхъ, и сотвори ¹⁰⁾ коѣмоуждо теле^с ковуеѣ [стѣ] сребрень, и коложи ¹¹⁾ телеса стыхъ, написавъ ¹²⁾ на коемждо нма^с ѣмоу. а в немже стѣи Стефанъ лежаше, златом позлати ¹³⁾. положи ¹⁴⁾ ѣго с великою славою в стайнем своем гробѣ. ѿн же са стѣи Стефанъ Гїн гїа: „Гїи силамъ ¹⁵⁾, скрїи телеса наша въ веси моеи Арасимъ ¹⁶⁾, въ капогьматѣх ¹⁷⁾ до времени ѿкровенїа, ѣгда събероут са нже по мнѣ мїнци“. и в тоу ноцѣ ¹⁸⁾ съшед агглы съ нбсе предложн телеса стых на мѣсто [стѣе], егж просн. ¹⁹⁾

Въстав же Пилатъ здоуѣра и вїїде въ кавт свою покдннн стѣи моци. и не ѿверѣте ²⁰⁾ нх, растрѣза ризы свои и плакаше^с плауемъ великимъ гїа: „Поуто аз не бых достойнъ слоуга быти твоимъ раком и вїдѣцъ всехъ евѣк? или зл ѣже невѣднѣи здоушнх прѣстѣе и прѣуїстѣе тѣло твое? но того ради плауоу^с зѣло, Гїи, не презри мїтѣвы моеа!“

Въ дроугою ж ноцѣ предѣставъ ѣмоу бжженннй прѣвоїмунѣкъ Стефанъ іако не въ силъ, но іако іавъ, и реуе ѣмоу: „Възлюбленннхе мой, ни скорбн ни плауа, аз бо мїнх Бжїа моего и сїса всехъ сокритн кости наша; въ время ж ѿкровенїа намъ ѿбращет ны по іавленїю ѿ съмени твоего, и правда и хотенїе, желанїе твое съврѣщнт са. но сотвори мїтѣвеннй храмъ въ нмена наша, напиши ѣже по силе родѣ творитн паматн наша мїсцд апрїла, іакож поунтахом, по седмем мїсци и ты поунѣщи с нами.“

здоуѣра же въставъ Пилатъ с радостїю великою и сътвори црковъ красноу стѣи и бжженнм мїнкомъ, заповѣдавъ бжгольнннй паматн добрнх

2) уїстнаа уада, 2) на телех тых, 3) плакала са, 4) желаше, нх, оуе-видно зам. жалше нх, 5) несомы, 6) над твердїю нбсною, 7) възрѣвше, 8) стых, 9) и въземше, 10) сътвориша, 11) положиша, 12) написаша, 13) златомъ ѿкѣвавшє, поволокше, 14) положиша, 15) силъ, 16) Арасомн, 17) Карюгматѣхъ, 18) тон ноци, 19) замїсть усього дальшого Зам. мае ось яке закінчене: аще же моукоу прїимъ Стефанъ поун славно съ моуунншннн са съ зннмъ з уїауское сїснїе, ѿ Хї Гїсе Гїсдѣ нашем, емоуже льпо ест слава, уїстѣ и державл ннѣ и прїсно и в вѣкн вѣком. 20) В рукоп. ѿверѣстн.

мѣнкъ, достойно сътворивъ ѿ съврѣшивъ, въ семь мѣць ѿ смъ поун ѿ Хѣ Ісѣ, ѿ погребенъ высть въ Капартаслехъ. ѿще же ѿ жена ѿго поун с миромъ. стын ж Хѣы мѣнницъ ѿвнша^с трици уестнымъ ѿ вѣрнымъ людемъ ѿ глѣвшѣ ѿ наказавше словесемъ вѣннмъ; но съмрѣти бо ихъ тогда многоу вѣроу приа цркви Хѣа.

Снѣкзю моукоу пріемъ вѣженъ Стефанъ поун славно с мѣнншнми са с нимъ, дар пріемъ за улускоє сѣсеніє ѿ Хѣ Ісѣ ѿ гѣдъ нашемъ, змоуж слава въ вѣкн. амннь.

Порівнюючи оба сі рукописні варіанти оповідання, не легко виробити собі ясне понятє про те, чи вони виплили з одного жерела, себ то з одного церковно-славянського перекладу грецького твору, чи може се репрезентанти двох перекладів. Вислов у обох текстах досить відмінний, та з другого боку на стілько близький, що в багатьох випадках темне місце або пропуск одного тексту можемо пояснити другим. Інтересно, що власне коротший, обкромлений текст Зам. в багатьох місцях дає ліпшу лекцію від повнішого Льв., хоча не виключені й такі випадки, де значіне Зам. тексту робиться зрозумілим лише по порівнаню з Льв. Видно, що між одним і другим текстом лежить ряд посередніх, у яких сей текст стушево перемінювався.

Та лишаячи на боці язикові та стилістичні відміни, варто звернути увагу на ті пропуски, якими Зам. різниться від Льв. В тих пропусках єсть система: редактор тексту Зам. силкувався з тексту оповідання усунути всі згадки про Пилата і його ролю в Стефановім мучеництві і похороні. Ідея зробити з Пилата бездушного та безхарактерного римського чиновника, тайного чи явного послідовника Христової науки і навіть святого, повстала в умах де яких слабохарактерних християн у пору, коли Діоклетіанове та Ліцінієве переслідуване внесло чималу деморалізацію в ряди християн (читай про се хоч би відповідні глави Євзєбієвої історії церкви), а нагла побіда християнства за Константина породила тенденцію зробити християнство з самих його початків такою релігією, до якої хилилися найвиспі уми та найсильніші володарі поганського світа. Оттоді то, в IV і V віках скомпоновано такі апокріфи, як Никодимове євангеліє, в яке ввійшли в перерібці й тзв. Пилатові акти, ніби то опис устного процесу Ісусового перед Пилатом, де Пилата виставлено в світлі значно кориснішим, ніж у канонічних євангеліях. Фантазія християнських новелістів та гагіографів кружила докола дворів рим-

ських імператорів, населяючи їх прихильниками християнства, не цураючися й таких почвар, як Нерон, якого теща і дочка і рідні свояки (Перпетуя, Потенціана, Анфіса) попали в число святих. З цісарської родини виведено св. Климента та за одним заходом зроблено християнином його батька й матір—сюди належить і Домітілля, якої імя звязане з одною славною катакомбою в Римі. Святою і мученицею зроблено й Траянову дочку Друзіллу чи Дрозіяду, скомпоновано переписку ап. Павла з Сенекою і т. д. Лукіянові, авторові оповідання про мучеництво св. Степана, полишилася сумнівна честь зробити святими не лише жидівських книжників Никодима та Гамалиїла, але й самого Пилата. На честь християнської церкви треба сказати, що швидко відчуту всю невластивість сеї тенденції; заборона Лукіянового трактату про мучеництво св. Степана Гелязіянським декретом—се інтересний прояв реакції церкви против неї. Що й там, де про Гелязіїв декрет не чували нічого, як ось у нас на Русі, де переняті в темну добу духової замороки IX—X віків із Греції отакі байкові оповідання (а їх у наших старих Минеях та Прологах збереглася значна сила на радість фольклористам та історикам літературних мотивів) з наівною вірою переписувалися з віку в вік,—що й там одначе здоровий інстинкт бунтувався против такого абсурда, як признание святим нашої церкви Пилата, на се інтересним доказом служить власне та скорочена редакція оповідання, яку маємо в нашій заможській рукописі.

Та вернімо ще до деяких літературних питань, що вяжуться з нашими текстами. Поперед усього питане, чи справді наше церковно-славянське оповідане—частина, і то затрачена в грецьким і латинським частина Лукіянового трактату? На се питане можемо дати відповідь зовсім певну. В кінцевім уступі нашого (Льв) тексту Степан у небі просить Бога, щоб тіла його, Гамалиїла й Никодима (про Авива в тім місці не згадано, хоча в иншій місці нашого тексту й його виїменовано між Степановими сторонниками) „були укріті аж до часу откровенія“. Значить, уже тут автор збуджує ожидане, що в його оповіданю буде ще друга часть, власне опис того „откровенія“. А се змушує нас заразом до здогаду, що й саме оповідане було написане по доконанім уже віднайденю мощий. Що більше, автор нашого оповідання знає очевидно того, що доконав відкриття мощий: Степан у сні виявляє Пилатови, що сього відкриття доконає один із його пізнійших свояків. Отжеж знаємо, що того відкриття доконав той сам ерусалимський пресвитер Лукіян, що був і автором трактату; згадане місце в нашій тексті наводить нас на думку, що

той Лукіян на основі якоїсь семейної традиції мав претензію до дуже сумнівної честі—бути потомком Понтійського Пилата; се вияснило б нам також, чому він при дивовижнім оповіданю про замучене св. Степана силоміць приплів також свого ніби предка, щоб його обмити коштом історичної правди й доброго смаку і вчинити нарешті святим.

Що наш ц.-слав. текст і лат. *Epistola Luciani* і той її грецький оригінал, який опублікував д. Пападопуло-Керамев, се фактично части одної цілости, доказують не лише згадані вже натяки ц.-слав. тексту, але також не менше виразні сліди грецького й латинських текстів. І так кінцевий уступ грецького I розд., цитований висше, робиться нам зрозумілим аж при порівнаню з ц.-слав. текстом: мова там не про яких будь ерусалимських християн, що як будь хоронять тіло мученика; навпаки, се слуги маючого і багатого пана, що хоронять тіла в срібних та золотом окованих домовинах. Далі у всіх текстах виступають ті самі особи і в тім самім характері: окрім Степана ще Гамалиїл, Никодим і Авів, усі три як віруючі християни; в ц.-слав. тексті всі вони вмірають мученицькою смертю разом із Степаном, а в греко-латинських уже перероблених текстах вони тільки похоронені разом у спільнім печернім гробі, і лиш один із них, Никодим, може хоч на половину вважатися мучеником. Зараз побачимо причину такої переміни. Так само треба піднести спільність топографії. Певно, в ц.—слав. текстах, і то в таких пізніх копіях, годі нам надіятися вірної і точної передачі сирійських імен, а проте годі заперечити, що названа у Льв. тексті Капартасала те саме, що Кафаргамала грецького і латинських текстів, місцевість знана й досі як один із центрів культу св. Степана¹⁾. Правда, церковно-славянський текст говорить, що в Капартасалі був похоронений лише Пилат, а тіла мучеників у „Стефановім селі Аросомі²⁾“, але це вже якась пізнійша вставка і не мусіла належати до самого Лукіяна, коли вірити початковим уступам латинської *Epistola* та грецької реляції, де виразно кажеться, що моці святих були віднайдені ним у Кафаргамалі.

Коли се так і оба оповідання, про замучене Степана та про віднайдене його моці, справді части одної первісної цілости; коли Лукіянів трактат, як твердить грецький титул, справді мі-

1) Про розкопи ведені в 80-их роках мин. віку в селі Кафаргамалі біля Ерусалиму, які відкрили основи великої церкви св. Степана, збудованої десь в V чи VI віці нашої ери, див. звістки в *Analecta Bollandiana*, річники VIII, IX і X.

2) Згадані при тім Карюгмата, іноді Капогмата, здається мені, не що инше, як переключене грецьке *κατωγματα* — підземні склепи.

стив у собі мучеництво і віднайдене мощів Степана, то легко зрозуміємо, що в греко-латинських текстах годі нам ждати попросту відрубаної і зрештою ненарушеної другої частини. Ми вже піднесли, що всі рецензії обік перерібок заховали де-де сліди давнішого тексту, а се промовляє за тим, що Лукіянів трактат був кілька разів перероблюваний, ретушований і чищений як на латинським, так і на грецьким ґрунті. Тепер, коли в церк.-слав. тексті маємо хоч може також не зовсім вірно заховану, та все таки в головному автентичну форму першої части оригіналу, можна з більшою відвагою догадуватися, як виглядали перші розділи грецького й латинських текстів у самім оригіналі. Отже мусимо признати, що розд. I і II теперішнього грецького тексту ніяк не могли належати до оригіналу, так само як кінцеві речення обох ц.-слав. редакцій з їх славословіями. Безпосередно з закінченням нашого тексту Льв. лучився розд. III теперішнього грецького тексту з його *Ὁ δὲ ἀγαθὸς καὶ φιλόθεος θεός*, що наступало зараз по оповіданю про смерть Пилата і його жінки. Із змісту ц.-слав. оповідання видно також, що теперішній IV розд. грецького тексту також не міг належати до первозору, але вплив із пізнійшої перерібки, бо-ж Гамалиїл не міг представлятися Лукіянові як остатній пережиток із цілої компанії, коли в церк.-слав. тексті було виразно сказано, що він погиб разом зі Степаном і Никодимом. Коли він сам являвся Лукіянови, а не, як натякає досить неясний і може пізнійшою рукою доданий зворот у церк.-слав. тексті, усі три мученики разом (**сѣѣн же хѣѣ мѣѣнцѣ ѣѣвнша сѣ трѣѣнцѣ ѣѣстнѣм ѣѣ вѣтрнѣм людемь**) — на пізнійшу перерібку натякає пропущене імени Лукіяна в тім місці; він сам певно не інакше мусів би написати в своїм письмі, бо-ж не жадним иншим людям, а лише йому явилася та обява), то він мусів і тут представляти діло так, як воно описане в першій часті; раз по першу часть признано соблазнительною і усунено з трактату, то й оповідане про сочний привид Лукіяна мусіло бути відповідно перероблене.

Коли був написаний Лукіянів трактат? Із того, що сказано досі, ясно, надіюся, всякому, що рік 415, у яким Орозій у Єрусалимі одержав латинську перерібку та Авітів рекомендаційний лист, мусів бути датою латинської перерібки, але зовсім не мусів бути датою написаня грецького оригіналу. Правда, в обох латинських рецензіях і в грецьким тексті Пападопуло-Керамевса річ представляється так, що віднайдене мощий св. Степана трапилося в тім самім році. Авіт говорить навіть, що він особисто був знайомий з Лукіяном і що Лукіянів „лист“ написаний на

виразне його, Авітове, домагане. Та ми бачили, що грецький текст не знає про се нічого і не можемо занадто полагати на правдомовність того еспанського презвитера, тим більше, що св. Єронім, який тоді пробував у Вифлеємі, ніде в своїх писаннях не згадує нічогосінько про се віднайдене. Натомість заслугує на увагу записка пізнійшого історика церкви, Никифора Калліста, що мощі св. Степана були вже за часів Константина В. принесені до Константинополя. Ся звістка взята мабуть із безіменно опублікованого трактатика про се перенесене, дуже широко розповсюдженого на заході і на сході¹⁾; се знов таки оповідане свідка-самовидця, де автор і zarazом головний діяч перенесеня говорить про себе і про своїх товаришів „ми“. Се оповідане навязує безпосередно до Лукіянового трактату про віднайдене мощий, визнається тим самим замишуванем до чудес, тою самою несмачною фантастикою. На мою думку се зовсім не жадне самостійне оповідане, а власне третя, кінцева часть того самого Лукіянового трактату. Ідея ненастанних чудес, що супроводили віднайдене тих мощий, панує і в історії їх перенесеня: голоси з неба і крики та стогнання демонів, спинене і чудесне порушене корабля на морі, мул, що промовляє людським голосом, і інші так само абсурдні чудеса, а нарешті свідокство „невірною“ жидом, все те накопичено, щоб тільки доказати, що се не чий будь мощі, лише св. Степана. Час похороненя тих мощий у Константинополі означено часом рівночасного володіня Константина Великого і патріарха Митрофана²⁾, а се дає нам простір часу між 324 і 327 роками. Значить, у той час, у другу четвертину четвертого, а не в першу четвертину пятого віку, мусимо покласти написане сього трактату, а його автор Лукіян не міг бути особистим знайомим із Авітом, бо жив мало що не сто літ перед ним.

Іван Франко.

1) Латинський переклад dokonаний Анастасієм Бібліотекарем, див. Augustini opera VII, у 41 томі лат. серії Міневої Патрольоґії; грецький текст у цитованім томі Аналектів Пападопуло-Керамева, церковно-славянський крім рукописів у друкованих Прологах під днем 2 серпня та мої Памятки т. III, стор. 316—317.

2) В латинськім тексті патріарх називається Евзебієм, та се очевидна хронологічна нісенітниця.

B 3.294

1780

1780